

Alfred Marshall'ın “Zaman Ögesi” ve İktisat Teorisinde Doğurduğu Sorunlar

Mustafa ÖZİŞ (https://orcid.org/0000-0003-0524-5499), Ankara University, Türkiye; ozis@ankara.edu.tr

Alfred Marshall's “The Element of Time” and the Problems it Created in Economic Theory

Abstract

In mainstream texts of economic thought, Alfred Marshall is referred to one of the founders of neoclassical economics which uses reversible time concept and mechanical methodology. On the other hand, the relevant literature has rediscovered the use of irreversible time concepts and evolutionary analysis in Marshall, especially in the last thirty years. Despite his significant influence during his period and later, neither his pupils nor his followers paid enough attention to “the element of time” and the problems he thought they caused in the theory. This study aims to discuss this issue, which is directly related to two critical problems of economic theory such as *value* and *equilibrium*.

Keywords : Alfred Marshall, The Element of Time, Value Problem, Economic Equilibrium, Biological Analysis.

JEL Classification Codes : B13, B41, D50.

Öz

Alfred Marshall anaakım iktisadi düşünce metinlerinde geri dönüşlü zaman ve mekanik yöntem kullanan neoklasik iktisadın kurucularından biri olarak gösterilir. İlgili literatür ise özellikle son otuz yılda giderek artan ölçüde “her şeyin var olduğu Marshall’da” geri dönüşsüz zaman anlayışının ve evrimci analizin kullanıldığını yeniden keşfetmektedir. Dönemindeki önemli etkisine rağmen, “zaman ögesi”ne ve bunun teori bakımından neden olduğunu düşündüğü sorunlara takipçileri tarafından yeterince önem verilmemiştir. Bu çalışmadaki amacımız, *değer* ve *denge* gibi iktisat teorisinin iki önemli sorunuyla doğrudan ilişkili olan bu konuyu tartışmaya açmaktır.

Anahtar Sözcükler : Alfred Marshall, Zaman Ögesi, Değer Sorunu, İktisadi Denge, Biyolojik Analiz.

1. Giriş

Alfred Marshall anaakım iktisadi düşünce metinlerinde geri dönüşlü zaman (*reversible time*) ve mekanik yöntem kullanan neoklasik iktisadın kurucularından biri olarak gösterilir. İlgili literatür ise özellikle son otuz yılda giderek artan ölçüde "her şeyin var olduğu Marshall"da geri dönüşsüz zaman anlayışının (*irreversible time*) kullanıldığını adeta yeniden keşfetmektedir¹. Neoklasik iktisada önemli eleştiriler yönelten Fine dahi, Marshall'a yönelttiği eleştirileri ve eksiklerini rezervde tutarak, Marshall'ı ana akım iktisat teorisi içinde yer alıp da teori ile zamanın/tarihin ilişkisinin önemine değinen son kişi olarak değerlendirir (Fine, 2009: 125). Ancak Marshall'ın kendi dönemindeki önemli etkisine rağmen, "zaman ögesi"ne (*the element of Time*) ve bunun teori bakımından neden olduğunu düşündüğü sorunlara takipçileri tarafından yeterince önem verilmemiştir. Özellikle, A.C. Pigou tarafından Marshall'daki zengin içerik "iki boyutlu şemaya" indirgemiştir (Robinson, 1979: 54). Pigou tarafından oluşturulan hattı takip eden neoklasik iktisatçıların önemli bir kısmı Marshall'ın işaret ettiği "zaman ögesi"nin önemi üzerinde fazlaca durmamış, dolayısıyla da neoklasik iktisatta denge analizi önem kazanmıştır.

Marshall, *İktisadın İlkeleri*'ni (*Principles of Economics* - bundan sonra *İlkeler*) iki ciltlik bir çalışmanın ilk cilti olarak tasarlamış ve *İlkeler*'i kendi deyimiyle ikinci cildin *Temelleri* (*Foundations*) olarak düşünmüştür. Böyle olmakla birlikte, ikinci cilt yazılamamıştır; ancak *İlkeler*'in ilk baskısında ikinci ciltte nelere yer vermek istediğini açıklamıştır. Statik analizin yerine, geri dönüşsüz zaman kavramına uygun olan bir yöntemle analiz yapmak istemektedir. Bu yöntem kendi deyimiyle biyolojik yöntemdir. Çünkü *İlkeler*'de büyük ölçüde statik/mekanik analize ağırlık verse de iktisadi gerçekliği açıklamak için bu yöntemin sadece giriş olabileceği düşüncesindedir. İddialı biçimde ifade ettiği gibi, "iktisatçıların Mekke"sini statik değil, biyolojik analiz olarak görmektedir (Marshall, 2013: xxv). Söz konusu ikinci cilt yazıl(a)madığından, düşünülen biyolojik analiz yönteminin tam olarak nasıl bir şey olduğunu bilmiyoruz. Ancak bu eksikliğe rağmen, *İlkeler*'den yapılacak tespitlerden yola çıkarak tatmin edici çıkarımlar yapmak mümkündür.

İktisatçıların yönelmek zorunda olduklarını belirttiği biyolojik yöntem, aşağıda inceleyeceğimiz "zaman ögesi"nin özellikleri ile çelişmez. Biyolojik yöntem zorunlu olarak zamanın içindedir/gerçek zamanlıdır. Ancak bu durum analizi kolaylaştırıcı değildir; aksine Marshall'ın (2013: xxi) altını çizdiği gibi, "neredeyse bütün ekonomik sorunların merkezindeki temel problem" olarak "zaman ögesi"nin analize katılması anlamına gelir. Marshall "zaman ögesi"nden ne kastettiğini tam olarak açıklamaz. İktisadi gerçeklikte ve gündelik hayatta yaşayarak deneyimlenen, yaşamın gerçek zamanına analizinde yer vermek istediğinden böyle bir açıklama yapma gereği görmemiş olabilir. Pek çok yerde, statik analizin zayıflığına işaret ettiği karşılaştırmalarda kullandığı "gerçek hayat" (*real life*) (Marshall, 2013: 288, 306) tabirinin, ilerleyen, geri dönüşsüz bir zaman kabulünü/zaman

---

¹ "It is all in Marshall", Frederick Lavington'a (1881-1927) atfedilen söz, bir yandan Marshall'ın kitabındaki zenginliğe işaret ederken, diğer yandan da o dönemde Marshall'a gösterilen hürmeti ifade etmektedir (Groenewegen, 2017: 509).

ögesini kendiliğinden gerektirdiği için de böyle bir açıklama ihtiyacını ortadan kaldırdığını düşünmüş olabilir.

İktisadi gerçekliğin incelenmesini Marshall'ın geri dönüşsüz zaman ögesi ekseninde yapmak istediğine dair önemli bir literatür oluşmuştur. Ancak Türkçe literatürün söz konusu tartışmalara yeterince yer verdiği pek söylenemez. Çalışmadaki amacımız, *değer ve denge* gibi iktisat teorisinin iki önemli sorunuyla doğrudan ilişkili bu konuyu tartışmaya açmaktır. Bu amaç doğrultusunda ilk önce pek çok sorunun kaynağı olarak belirttiği "zaman ögesi"nden anlaşılması gerekenin geri dönüşsüz zaman olduğunu göstermeyi amaçlamaktayız. Bunun için, ilk bölümde geri dönüşsüz zaman kavramının kendisini kısaca açıklayacağız. Takip eden bölümde ise günümüz iktisadının adeta vazgeçilmezi olan piyasa dönemi, kısa dönem ve uzun dönem ayrımının Marshall için ne anlama geldiğini ve buna bağlı olarak değer meselesinde neden oldukları soruna değineceğiz. Bir sonraki bölümde ise Marshall'ın gerçekliği açıklama derdinde olan iktisat teorisinin biyolojik analizi kullanması gerektiği yönündeki düşüncesinin zaman ögesi ile olan ilişkisini tartışacağız. Son bölümde, zaman ögesinin geri dönüşsüz biçimde kabul edilmesi sonucunda ortaya çıkan uzun dönem arz eğrisinin oluşmasında kullanılan temsili firma analizi tartıştıktan sonra çalışmayı sonuç bölümüyle bitireceğiz.

2. Zaman Ögesi: Mekanik Tersinirlik ve "Zamanın Oku"

Zaman pek çok iktisadi modelin değişkenlerinde t -den $t+n$ 'ye uzayabilen bir belirteç olarak kullanılır. Değişkenlere ilişkin bir belirteç olarak bu şekilde kullanılması, analizlerin gerçek zamanlı, tersinmez/tersine çevrilmez/geri dönüşsüz zamanlı ya da zamanın içinde analizler olmasını kendiliğinden sağlamaz². Tersinir zamanlı modellerin en önemli kaynaklarından biri, klasik fiziktir. 19. yüzyılın ortalarına kadar geçerliliği pek sorgulanmayan klasik fizik, "kapalı sistem"i esas alan bir araştırma yöntemini benimser. Kütle, hız ve konuma dayalı bir devinimi esas alan "kapalı sistem"lerde, devinen şeyler değişmez; "devinen cisim sürekli olarak kendisi ile özdeşdir" (Koyre, 1994: 142). Cisimlerin kendisiyle özdeş olması gibi, gerçek uzay da geometrik uzayla özdeşleştirildiğinden, "geometrik uzaydaki kütlelerin geometrik "devinim"leri hiçbir şeyi değiştirmez; bu uzaydaki "yerler" birbirinin özdeşi ve eşitidir. Bu değişimsiz değişimdir (*changeless change*) (Koyre, 1965: 10). Bir sarkacın salınımı, bir uydunun yörüngesi gibi, "kapalı sistem"lerin modellenmesini örnek gösterecek olursak kütle, hız ve konum bilgileri belirli bir an için bilindiğinde, buna dayanarak zaman koordinatının (-) veya (+) bölgesinin herhangi bir anında da sistemin konum ve hızı bilinebilir. Newtoncu paradigmanın "kapalı sistem"ini ve bu paradigmaya ait olan tersinir zaman anlayışı için ünlü fizikçi Werner

² İlgili literatürde, "geri dönüşsüz/tersinmez zaman", "gerçek zaman" ve "zamanın içinde" kavramları aynı anlama gelecek biçimde kullanılmaktadır. Neoklasik iktisat söz konusu olduğunda ise bu teoride kullanılan zaman, eleştirenler tarafından "mantıksal zaman", "zamansız zaman", "geri dönüşlü/tersinir zaman" ve "zamanın dışında" olarak nitelendirilir ve yine aynı anlama gelecek biçimde kullanılır. Çalışma boyunca, özellikle yabancı kaynaklardan aktarımlarda, çeviriyi zorlamamak için ilgili literatürdeki çeşitlilik korunmuştur. Özellikle neoklasik iktisatta zamanın kavramsallaştırılması tartışması için bkz. Currie & Steedman, I. 1990: 1-7.

Heisenberg şu tespiti yapar: "Newton Principia'sına bir sıra tanımlar ve aksiyomlarla başlamaktadır ve bunlar, "kapalı sistem" dediğimiz bir çerçeve meydana getirebilecek tarzda birbirleriyle ilişkilendirilmiştir. Kavramların her birine matematiksel bir simge tekbül ettiriliyor ve çeşitli kavramlar arasındaki ilişkiler, bu simgeler yardımıyla düzenlenen bir matematik denkleme biçiminde gösteriliyor. Elde edilen denklem, kavram sisteminin matematiksel görüntüsüdür ve matematiksel görüntü sistemi içinde hiçbir çelişkinin bulunmamasını kesinlikle sağlar... Bir sıra matematik denkleme biçiminde yazılan ve aksiyomlarla, kavram tanımlarından oluşan sistem, artık doğanın öncesiz-sonrasız öz biçimini, yani strüktürünü çizen bir yorum olarak ortaya çıkıyor. Bu yorum artık, ne olayın meydana geldiği o belirli konuma, ne de zamanın belirli bir anına bağlı olacaktır. Kısacası matematiksel yorum uzay ve zamandan bağımsız olarak, en genel tarzda geçerlidir, *öncesiz ve sonrasız bir geçerlilik taşıyor*" (Heisenberg, 2000: 76, italikler eklenmiştir). Heisenberg'in altını çizdiğimiz sözleri klasik fizikten etkilenen iktisat teorilerinin, modelleme yaparken kullandıkları en önemli özelliklerindedir³. Modelde zaman yer alır ancak model zamanın geçişinden etkilenmez. Bu anlamıyla tersinirdir (-)'den (+)'ya veya tersi olsun sistem aynı biçimde hareket eder. Pozitif ekseninde gelişen bir süreç bir noktadan sonra tamamen aynı biçimde negatif yönde de gerçekleşiyorsa bu tersinir bir sistemdir ve kullanılan zaman da tersinir zamandır (Georgescu-Roegen, 1971: 197).

Özetlemeye çalıştığımız Newtoncu paradigmanın değişimsiz değişim fikri, 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar genel kabul gören bir düşünce olarak bilim dünyasında yerini korumuştur. Ancak termodinamiğin gelişimi ile geri dönüşsüz süreçler, bilimin gündeminde yer almaya başlamış ve buna paralel biçimde zaman anlayışında da geri dönüşsüz zaman fikri bilim dünyasında giderek artan biçimde kendine yer bulmuştur. Termodinamiğin ve entropinin gelişimine özet biçimde de olsa burada yer veremeyiz ancak bu gelişmelere özellikle klasik fizik paradigmasının etkisinde olan iktisadi modellerin uzun süre kayıtsız kaldığını belirtmekle yetineceğiz. Söz konusu gelişmelerin iktisat teorisi için önemine dikkat çekmeye çalışan Georgescu-Roegen, klasik fizik yasalarının zamanı ile entropinin zamanı arasında şöyle bir ayrım yapar. Zamanı t ve T olarak göstermek gerekir. T entropi gibi, geri dönüşsüz süreçlerin zamanı iken; t ise, mekanik, geri dönüşlü süreçlerin zaman fonksiyonu olarak kullanılır. Newton'un sürekli akan zamanı bu anlamda geri dönüşsüz (T) iken; yasalarını oluşturduğu ve evreni analiz ettiği "kapalı sistem"ın zamanı geri dönüşlüdür (t). Georgescu-Roegen bu durumu şöyle izah etmektedir: "Mekanik yasalar sadece t 'nin fonksiyonudur ve bu nedenle Zamana (*Time*) göre değişmezler. Başka bir deyişle, mekanik olgular Zamansızdır (*Timeless*); fakat zamansız (*timeless*) değildir" (Georgescu-Roegen, 1971: 136). Örneğin sarkacın hareketi ya da yerçekimi sonucu düşen cisimler, T 'ye bağlı olmaksızın aynı şekilde hareket ederler. Ancak zamanın geçişinin önemli olduğu, zaman bağımlı biyolojik süreçler ya da tarihsel olaylar vardır ve bunların gerçekleşme anları, öncesi ve sonrası kronolojik olarak sıralanmalıdır. Sezar'ın ölümünün ya da Amerika kıtasının keşfinin T 'nin hangi anında gerçekleştiği tarihsel bir açıklama için önemlidir. T bize,

³ Buna basit bir örnek vermek gerekirse, tasarruf yatırım eşitliği bir ilişkilendirir. Ancak Keynes'in altını çizdiği gibi, bir ilişki olsa bile bu bir eşitlik ilişkisi olmayabilir ya da *ex ante* olarak ilişki kurulamayabilir. Açıklığı tartıştığımız kısımda bu konuya daha geniş biçimde değineceğiz.

kronolojik bir sıralama imkânı verdiği gibi, üzerinde gerçekleşen olaylar, T bakımından geri alınamaz (*irrevocable*) olduğundan, T'nin her anını diğerinden farklılaştırır.

Doğanın geri alınamaz süreçleri entropi yasası ile açıklanabilmekte ve entropi T'nin her anını birbirinden farklılaştırmaktadır (Georgescu-Roegen, 1971: 130-134). Bu süreç T'ye olumlu veya olumsuz bir anlam yüklemeksizin, T'nin sadece ileri doğru hareket etmesine neden olmaktadır. Buna "zamanın oku" adını veren Eddington konunun önemini şöyle açıklar: "Eğer doğanın yasaları olayların yapılmasına (*doing*) ve yapılanın geri alınmasına (*undoing*) karşı kayıtsız ise bu olayların zamanın geçmişten geleceğe yönelik yönüne karşı da kayıtsız olduğu anlamına gelir. Ortak noktaları gösterildiği gibi, (genelde), yasalar matematiksel olarak formüle edilirler. Geçmiş ile gelecek arasında sağ ile sol arasındaki farklılıktan daha fazla bir farklılık yoktur. Cebirsel olarak, sol -x, sağ +x iken; geçmiş -t, gelecek +t olur... Doğanın sadece bir yasası vardır -termodinamiğin ikinci yasası- geçmiş ile gelecek arasında artı ile eksi arasındaki farktan çok daha derin fark görür" (Eddington, 1929: 66-7). Bu fark evrenin entropisinin sürekli artmasıdır. E, evrenin entropisini ifade ederken, "E(T₁) ile E(T₂) evrenin entropisinde zamanda iki farklı an olsun; eğer E (T₁), E(T₂)'den küçük ise T₂ zamanda daha sonrayı ifade eder" (Georgescu-Roegen, 1971: 133). Entropinin bu yasası T'deki hareketi uzaydaki hareketten farklılaştırır, uzayda her yöne hareket mümkünken, Zamanda (T) sadece ileriye hareket mümkündür.

Klasik fiziğin mekanik modellerini temel alan iktisadi modeller, zamanda (-) ve (+) yönlerindeki hareketi olanaklı kılacak biçimde oluşturulur. Eksi ve artı yönlerinin olanaklı olduğu modellerin kullandığı zaman anlayışı yukarıda ifade edildiği biçimde tersinirdir. Arz, talep ve fiyat, alınan kararlar doğrultusunda devinirler ancak denge modellerinde her iki yöne de aynı biçimde hareket mümkündür. Kapalı sistemin doğası gereği, defalarca aynı süreç devam etse de (-) ve (+) yönde yapılan hareket sistemde bir değişme ortaya çıkarmaz. Oysa iktisadi analizin "nesnesi" gerçek zamanda/tarihte sürekli olarak, T'nin üzerindedir ve az veya çok değişir; alınan kararlar, *aynı koşullarda* geri alınamaz⁴. Dolayısıyla mekaniğin kapalı evrenine benzeyen statik analizin zamanı ile tarihsel varlık olan insan tarafından gerçekleştirilen iktisadi gerçekliğin zamanı farklıdır. Marshall'ın tabiriyle biyolojik analizin uygun olduğu iktisadi gerçeklikte, zamanın oku başka deyişle geri dönüşsüzlük söz konusudur. Bu konunun önemli yazarlarından Shackle, mekanik/Newtoncu dinamik ile iktisadın zamanı arasındaki farklılığı şöyle açıklamaktadır: "Klasik dinamikte zaman sadece matematiksel değişkendir...eğer çözüm bulanabiliyorsa, diferansiyel denklemlerin çözümleri anlık ve zamansız bir anlam içinde tamdır. Klasik fizik dinamiğindeki problemlerin bu *zamansızlık (timelessness)* çözümleri iktisat biliminde ortaya çıkan problemlerle aşırı ölçüde bir karşıtlık ortaya çıkarır. Çünkü klasik fiziğin çözümleri geçmiş ile gelecek arasındaki farkı ortadan kaldırır" (Shackle, 1958: 23-4). Marshall, özellikle uzun dönem söz konusu olduğunda, analizini geri dönüşsüz zaman anlayışına dayanarak yapmak

⁴ *Alınsa dahi bir batık maliyet oluştuğundan karar alındığındaki ve geri alındığındaki iktisadi evreni farklılaştırır. Bu anlamda tam olarak aynı koşullara dönülmez.*

istemekte ve bu zaman anlayışının ortaya çıkardığı sorunların ütesinden gelmeyi denemektedir. Çalışmamızın ilerleyen kısımlarında bunları göstermeye çalışacağız.

3. Marshall'da Dönem Analizi ve Değer Sorunu

Marshall'ın iktisadi analiz yöntemini gerçek zamanlı, başka bir deyişle geri-dönüşsüz (*irreversible*) zaman anlayışına dayalı olarak inşa etmek istediği iddiası literatürde kendine destek bulmaktadır (Foster, 1993)⁵. Aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi, Marshall fayda değer teorisinin subjektif kararlara dayanan fayda maksimizasyonu sonucu oluşan fiyat ve miktarın belirlenmesindeki zamansız kurgunun dışına çıkar. Marjinalist okulun analizini tamamen reddetmeden, ancak analizi gerçek zaman eksenine yerleştirerek iktisadi gerçekliği kavramaya çalışır.

Marshall için "zaman ögesi" tarafından yaratılan sorunların nedenlerin biri, sürekli akıp giden geri dönüşsüz zamanda, alınan iktisadi kararların her birinin sonuçlarının tam olarak ortaya çıkabilmesi için farklı sürelerin geçmesi gerekmesidir. Zamanın sürekliliğini dikkate alarak şu tespiti yapar: "Doğa zamanda, kısa ve uzun dönem gibi mutlak ayrımlar yapmaz, ikisinin gölgesi birbiri üzerine fark edilmez (*imperceptible*) biçimde düşer ve bir mesele için kısa olan dönem, diğeri için uzundur" (Marshall, 2013: xxi). Ona göre doğada var olmayan mutlak ayrımlar iktisadi analizde dikkatli biçimde kullanılmalıdır. Değer teorisi, zamanın sürekliliği ve iktisadi hayattaki tempo farklılıkları ile ilgili şöyle bir ilişki kurmuştur:

Normal değerler, gözlenen ekonomik koşulların bozulmadan işlemesi için zamana sahip olsaydı, nihai olarak elde edilecek olan değerlerdir. Fakat ikisi [normal ve cari değer] arasında aşılabilir bir uçurum yoktur, sürekli olarak geçişlerle gölgeleri birbirlerinin üzerine düşer, birbirlerini etkilerler. Bir ürün borsasında saatten saate değişiklikleri düşününce normal olan değerler, bir yıllık süreyi düşününce cari değişiklikler olarak kabul edilir ve bir yıl için normal kabul edilen değerler bir asırlık tarihe referans verildiğinde de cari dalgalanmalar olarak kabul edilir. Neredeyse bütün iktisadi ana sorunların merkezinde olan zaman ögesinin kendisi mutlak olarak süreklidir (Marshall, 2013: xx-xxi).

Kısa ve uzun dönem kararlarının birbirinin üzerine düşen gölgeleri/sonuçları cari (*current*) ile normal değer arasında da mutlak bir ayrımın yapılmasını gerçek zamanlı bir analizde zorlaştırır⁶. Her cari değer içinde uzun dönemi barındırması gibi, her kısa

⁵ Foster (1993, 2006), Marshall'ın geri dönüşsüz zaman anlayışının neoklasikler tarafından yaygın olarak yanlış anlaşıldığını belirterek, Marshall'ın neoklasik okula mensubiyetini sorgulamaya açmaktadır.

⁶ Vahabi (2006) bunun gerçek zamanda yapılamayacağını da iddia eder. Marshall'ın şu ifadelerinde Vahabi'yi destekler fikirler bulmak mümkündür: "Piyasalar, arz ve talep güçlerinin kendilerini birbirleriyle dengeye getirmelerine izin verilen süreye ve ayrıca yayıldıkları alana göre değişir. Zaman ögesi, Mekan'a (Space) verilen önemden daha fazlasını gerektiriyor. Çünkü dengenin kendisinin ve nedenlerinin doğası, piyasanın genişletildiği dönemin uzunluğuna bağlıdır. Süre kısaysa, arz satış yerlerinde var olanla sınırlıdır; süre daha

dönemin de ister istemez uzun döneme sirayet etmesi, değer meselesini Marshall için basit bir sorun olmaktan çıkarır. Aşağıda göstereceğimiz gibi, bu düşünce, fayda değer teorisini geçerli tek değer teorisi olarak kabul etmesini engeller.

Marshall'ın iktisadi analizin dönemleştirilmesinde Opie'nin "operasyonel" adını verdiği bir yöntem kullandığı genellikle kabul edilir. Buna göre, dönemler, takvim süresi olarak değil, "operasyonel" olarak tanımlanır (Opie, 1931: 199). Genel olarak kabul edilen ve modern ders kitaplarında da aktarılan bu tanıma göre, örneğin kısa ve uzun dönemi birbirinden ayıran şey olası ayarlanma (*adjustment*), dengeye ulaşma kabiliyetleridir. Kısa dönemde, ayarlanma var olan emek ve sermaye ile yapılırla dolayısıyla ayarlanma kabiliyeti bunlarla sınırlı iken; uzun dönemde var olan emek ve sermayenin de değişebildiği bir dönemi işaret eder. Steedman ve Currie (1990) ise Marshall'ın, *İlkeler*'de söz konusu "operasyonel" zaman kavramını çağrıştıracak tanımlamalar yapsa da asıl kabul ettiği dönemleştirmenin "operasyonel" değil, piyasa dönemi dâhil olmak üzere, doğal takvim zamanını, buradaki anlamıyla gerçek zamana atfedilen ölçü birimleri tarafından, yani bildiğimiz saat, gün, ay, yıl tarafından belirlendiğini iddia eder. Steedman ve Currie'nin iddiasına paralel biçimde, Marshall pek çok yerde kısa dönemi tanımlarken, "veri zamanda" (*in the given time*), "birkaç ay veya bir yıl kısa dönemleri" gibi doğrudan takvim zamanını kullanır. Örneğin kısa dönemde arzı tanımlarken şunları yazar: [kısa dönemde] "arzdan anlaşılacak olan kabaca şudur, hali hazırdaki fiyat için, var olan stok ve personel ile veri zamanda (*in the given time*) üretilebilir". Uzun dönem de takvim zamanına dayanarak tanımlamaktadır: "üç-beş yıllık uzun dönemlerde (*long periods of several years*) arzın anlamı, kazanç sağlayacak biçimde kendisi de üretilebilen ve verilen zamanda (*within the given time*) uygulanabilen tesis ile yapılabilen üretimdir" (Marshall, 2013: 314-5).

Çok uzun dönemi ise doğrudan doğruya bir veya birkaç nesil olarak tanımlamaktadır. Genel kabul gören, "operasyonel" dönemleştirme ile Steedman'ın iddia ettiği takvim zamanı ayrımı Marshall'ın analizinde ciddi bir farklılığa neden olmayacak gibi görünse de Opie'nin tanımlaması Marshall'ın zaman ögesine verdiği önemin gözden kaçmasına neden olabilmektedir. Şöyle ki, genel kabul gördüğü biçimiyle, örneğin kısa ve uzun dönem izole analiz birimleriymiş gibi değerlendirilebilmekte, bunları birbirine bağlayan zamanın sürekliliği göz ardı edilebilmektedir. Oysa Marshall, örneğin Mal Borsası'ndaki bir iki saatlik normal değeri uzun ve çok uzun (*secular*) döneme taşıyabilmekte birbirlerinin üzerine gölgelerinin/etkilerinin düştüğünü savunmaktadır. "Operasyonel" dönemin analitik tanımlanmasında dönemlerin birbirlerinin üzerinde etkisi olması zorunluluğu ortadan kalkar; hâlbuki Marshall için bu iç içelik, zamanın ontolojik gerçekliğinin zorunluluğu olarak *İlkeler*'in başından sonuna kadar kendisini adeta analiz yöntemine dayatan bir "sorun"dur. Birbirinden izole edilmiş dönemleştirmeler söz konusu zorunluluğu tam olarak

---

uzunsa, arz az ya da çok, söz konusu metaı üretme maliyetinden etkilenecektir ve süre çok uzunsa, maliyet az ya da çok, emeğin ve söz konusu metaı üretmek için gerekli malzemenin maliyetinden etkilenecektir. Bu üçü algılanamaz derecelerde birbirinin içine girer" (Marshall, 2013:274-5). Dolayısıyla dönemlerin algılanamaz derecede iç içe geçmiş olması bunlara atfedilen, normal, cari, piyasa değeri gibi değerlerin de algılanamaz biçimde iç içe geçmiş olmasına neden olması sonucunu doğurabilir.

yansıtma gücüne sahip olamamaktadır. Ayrıca Marshall'da dönemleştirmelerin temel amaçlarından biri, karmaşık iktisadi gerçekliğin analizinde ortaya çıkan zorluğun aşılmasına yardımcı olmasıdır. Bu anlamda statik analiz ve kısa dönem adeta zihni berraklaştırma ve meseleleri kavramanın bir ön aşamasıdır. Bu düşüncesini şu ifadelerde dile getirir:

Zaman ögesi, sınırlı güçleri olan insanın adım adım ilerlemesini zorunlu kılan iktisadi araştırmalardaki zorlukların başlıca nedenidir; karmaşık bir sorunu parçalamak, her seferinde bir parça çalışmak ve sonunda kısmi çözümlerini tüm bilmecenin az çok eksiksiz bir çözümünde birleştirmeyi gerektirir (Marshall, 2013: 304).

Adım adım ya da yerleşik tabiriyle "kısmi analiz" in, genele, iktisadi gerçekliğin bütününe doğru, zaman boyutunun analize giderek daha fazla katılarak genişlemesini iktisat teorisinin amaçlarından biri olarak değerlendiren Marshall, iyi bilinen şu dört dönemleştirmesini yapar. Bunlar, piyasa (*market*), kısa, uzun ve çok uzun (*secular*) dönemlerdir. Buna göre kısa dönem:

Uzmanlaşmış ehil [işgücünün], uygun makinelerin ve diğer maddi (*material*) sermayenin ve uygun endüstriyel organizasyonun arzının talebe tam olarak uyum gösterebilecek kadar zamanının olmaması; fakat üreticilerin hali hazırdaki aletlerini kullanarak talebe en iyi şekilde uyum göstermek zorunda oldukları (Marshall, 2013: 312-3).

zaman periyodudur. Uzun dönemde ise;

bütün sermaye yatırımlarının, maddi teçhizatın, iş organizasyonunun, ticari bilginin elde edilmesinin ve uzmanlaşmış yeteneklerin tahmin ettikleri gelire uyum sağlamak için yeterli zamanları vardır; bu yüzden bu gelirlerin tahmini direkt olarak arzı ve doğru (*true*) uzun periyotta üretilen malların arz fiyatını yönetir (Marshall, 2013: 313)⁷.

Marshall'ın dönemleştirmeleri bir biçimde zihnin/analizin berraklaşmasına yardımcı olabilir. Ancak iktisadi güçlerin sürekli değiştiği ve birbirini etkilediği bir pratik gerçeklik karşısında Marshall, dönemleştirmelerin bir tür kolaycılığa indirgenmesine karşı çıkar. Kısa dönemde değerin belirlenmesinde talep ön plana çıkar; ancak bu yukarıda belirtilen kısa ve uzun dönemli kararların etkilerinin iç içeliğini ortadan kaldırmadığı gibi, alınan kararların sonuçlarının kümülatif bir süreç içerisinde ortaya çıktığı tespitini geçersiz kılmaz. Bu nedenle, Marshall "zaman ögesi" ile değer sorununu doğrudan birbiriyle ilişkilendirir. Bunu şöyle ifade eder:

---

⁷ Piyasa dönemi (çok kısa dönem) arzın talebe hiçbir biçimde yanıt veremediği zaman periyodu iken, çok uzun dönem (*secular*) ise üretilen ürünlerin yanı sıra bu ürünleri üretilmesi için gerekli olan üretim faktörlerinin ve söz konusu olan üretim faktörlerinin üretilmesi için gerekli olan üretim faktörlerinin de üretilebildiği zaman periyodudur (Marshall, 2013: 315).

Gerçekten de talep ve arz çizelgeleri pratikte uzun süre birlikte değişmeden kalmıyor, sürekli değişiyor; bunlardaki her değişiklik ise denge miktarını ve denge fiyatını değiştiriyor ve böylece, miktarın ve fiyatın etrafında dalgalandığı yeni merkezleri oluşturuyor. Bu mülahazalar, şimdi incelemeye devam ettiğimiz arz ve talep ile ilgili olarak zaman ögesinin büyük önemine işaret ediyor (2013: 288-289).

Marshall değer teorisinde, talep ve arz süreçlerini birini diğeri lehine dışlamayarak, bu kümülatif süreci analizinin içine yerleştirmeye çalışır. Talep ya da *fayda değer* kısmı, genel olarak kısa dönemi ifade ederken; arz, üretim maliyetleri kısmı ise kümülatif uzun dönemi işaret eder. Bu nedenle, Ricardo'nun üretim maliyetleri teorisini reddetmez; Ricardo'nun teorisini hatalı olarak addetmez, onun zaman ögesini dikkate almadığı için dar bir perspektiften konuyu değerlendirdiği ve tek yönlü incelediği kanaatindedir (Marshall, 2013: 676)⁸. Marshall'a göre, Ricardo'nun üretim maliyetleri teorisi iktisadi analiz tarihinde çok önemli bir yer tutar ve bu teori doğruluğunu hâlâ sürdürmektedir (Marshall, 2013: 416-7). Bu nedenle Ricardo'yu ve klasikleri eleştirmez. Ancak, onların teorilerini yanlış olduklarından değil; zaman kavramına dar bakış açısıyla yaklaşıklarından dolayı eleştirir. Ayrıca o klasiklerinki ile kendi değer teorisi arasında bir uzlaşmazlık veya çatışma olduğunu düşünmemektedir. Aşağıda makas örneğinde görülebileceği gibi, kendinden önce ifade edilmiş değer teorisine yönelik iki farklı yaklaşımı birbirini dışlayan değil, tamamlayan iki açıklama olarak değerlendirir ve değer teorisinin tam olarak ifade edilebilmesi için ikisini de gerekli görür (Argyrous, 1990). Marjinal analiz bakımından Jevons'un analizinin kısa dönemde, Ricardo'nunkinin ise uzun dönemde bir makasın iki bıçağı gibi, birbirini dışlamadan çalıştığını düşünür.

Kâğıdın makasın alt veya üst bıçağı tarafından mı kesildiği tartışmasını makul bir şekilde yapabiliriz, tıpkı değerın fayda mı yoksa üretim maliyeti tarafından mı yönetildiği/belirlendiği tartışması gibi. Şu doğrudur, makasın bir bıçağı hareketsiz tutulduğunda, kesim hareket eden diğeri tarafından gerçekleştirilir, dikkatsiz bir özetle şu da söylenebilir, kesim ikincisi tarafından yapılmıştır; fakat bu ifade tam olarak doğru değildir (Marshall, 2013: 290).

Makasın bir bıçağı üretim maliyetleri teorisidir, metaları üretmek için gerekli olan sabit ve değişken sermayenin içinde yer alan emek miktarları tarafından belirlenir. Metaları piyasaya getirmek için geçen süre ve emek miktarının artması metanın değerinin artmasına neden olur. Makasın diğeri bıçağı ise fayda değer teorisidir. Yalnızca fayda değer teorisine dayanarak değeri açıklamaya çalışanları da Ricardo'ya benzer biçimde sadece bir bıçağı odaklanarak dar görüşlülüğü sürdürdükleri için eleştirir (Marshall, 2013: 671-673). Kısa ve uzun dönemin başka deyişle üretim maliyetleri ve fayda değer birbirinden kolaylıkla ayırtılamayacağını, fayda değer teorisi savunucularından Jevons'un temel argümanından yola çıkarak örneklendirir: "Üretim maliyeti arzı belirler; Arz faydanın son derecesini

⁸ Marshall, Ricardo'nun değer teorisinin yanlış anlaşıldığını düşünür; nedenlerini ise Ricardo'nun dikkatsizce yazması ve herkes tarafından bilindiğini varsaydığı şeylere çalışmasında yer vermemesi olarak tespit eder.

[marjinal fayda] belirler; Marjinal fayda değeri belirler”. Oysa bu nedensellik zincirinin başlangıç noktası seçiminin keyfi olduğu kanısındadır. Başka bir deyişle kısa dönemin uzun dönem ile ilişkisi kopartılmıştır. Üretim ve tüketim sürecinin bütünselliği bakımından değerlendirildiğinde, başlangıç noktası olarak aksi ucun da alınabileceğini düşünür. Şöyle ki, “Fayda ne kadar arz edileceğini belirler; Arz edilen bu miktar üretim maliyetini belirler; Üretim maliyeti değeri belirler” (Marshall, 2013: 673-674).

Böylece, değer belirlenmesinde nedensellik bağı, sürecin tamamı dikkate alındığında sürekli olarak birbiri üstüne düşen gölgeler örneğinde olduğu gibi iç içedir; her iki başlangıç noktası da diğerini dışlamaz. Bunların sadece tek birine odaklananların gözden kaçırdığı şey, t noktasından t+n noktasına giderken alınan kararlarda mutlak bir başlangıç seçilebileceği konusundaki yanılıdır. Halbuki yukarıda belirtildiği gibi, t noktasında alınan her karar kısa ve/veya uzun dönemli sonuçlar ortaya çıkararak t+1’i oluşturur ve aynı süreç t+1, t+2...’de tekrarlanarak kümülatif biçimde t+n’e ulaşır. İlave olarak her başlangıç dönemi de geçmiş dönemlerin etkisi altındadır.

Dolayısıyla, Marshall yukarıdaki Jevons eleştirisinde iade ettiği gibi, nedensellik zincirinin her iki başlangıç noktasının analiz için seçilebileceğini ancak diğerinin dışlanamayacağını düşünür. Birini doğal/doğru olarak kabul edip diğerini etmemek Marshall için hatadır. Bu hatalı duruma hem Ricardo hem de Jevons’un düşüğünü, hâlbuki yapılması gerekenin “zaman ögesi”ni dikkate almak olduğunu belirtir. Bu konudaki tespitini yine bir alıntıyla aktarırsak onun düşüncesini tam olarak ortaya koyabiliriz:

“Ricardo’nun zaman konusundaki dikkatsizliği onun eleştirmenleri tarafından da tekrarlandı ve bu durum katmerli bir yanlış anlaşılmaya neden oldu. Nedenlerin nedenleri (*causæ causantes*) gibi nihai eğilimleri, değer ile üretim maliyetleri arasındaki ilişkiyi çürütmeye çalışanlar, geçici değişimlere ve değerlerin kısa dönemli dalgalanmalarına bel bağladılar. Kuşkusuz, neredeyse söyledikleri her şey kastettikleri anlamda doğrudur; bazıları yeni, bazıları biçimsel olarak ileridir. Ancak eskisiyle keskin bir zıtlıkta yeni bir değer teorisi keşfetmek hususunda herhangi bir ilerleme gerçekleştirilmiş görünmüyorlar veya eski doktrinin geliştirilmesi ve genişletilmesinden başka bir şey gerçekleştirmiş değiller (Marshall, 2013: 676).

Dolayısıyla Marshall’a göre (2013: 306) ikisinin birlikte düşünülmesi ve değer konusunda basit bir açıklamadan kaçınılması gereklidir. Üretim sürecinin doğası zaman ögesinin daha fazla dikkate alınmasını gerektirir. “Uzun nedensellik zinciri” (*long chain of causation*) (Marshall, 2013: 672) bitimsiz ve karşılıklı ilişkiler olarak dünü, bugünü ve yarını birbirine bağlar. Şimdide/bugünde alınan kararlar bu üçüne yönelik değerlendirmelerin etkileşiminde ortaya çıkar. Üretim sürecinin neredeyse tamamında “uzun nedensellik zinciri” sonucunda oluşan sermaye, araç-gereçler ve hammadde kullanılarak metaller üretilir. Bu sürece nereden başlanılacağına dair bir sınır koymak mantıksal olarak pek mümkün değildir. Marshall istediği kadar geriye gidilebileceğini, ancak bunun nadiren pratik bir anlamı olduğunu düşünür. Metalleri üretmek için çok farklı ham madde, farklı nitelikte iş

gücü ve sermaye bir araya gelir; sermaye mallarını üretmek için de emek, sermaye bileşenleri bir araya gelir ve metaların değerini uzun nedensellik zinciri nedeniyle etkiler. Ancak Marshall pratikte fazlaca bir anlamı olmayan "istenildiği kadar geriye gitme"ye bir sınır koymak ister. Sınırı metaları üretmek için kullanılan üretim faktörlerinin arz fiyatlarından çizer⁹.

Buraya kadarki tespitlerimizle, Marshall'ın kısa dönem ve uzun dönem arasında karmaşık bir bütünleşme olduğuna işaret ettiğini çıkarılabılırız. Ancak bu bütünleşme basit bir toplulaştırma veya izole dönemleştirmelerin bir araya getirilmesi olarak kurgulanmamıştır. Bunlar birbiri üzerine düşen (*overlapping*) süreçler olarak kurgulanır, bu nedenle de aritmetik toplamlar olarak değerlendirilmez. Özellikle ölçüğe göre artan getiriler söz konusu olduğunda kısa ve uzun dönem ilişkisinin zorluğu daha da belirgin hale gelmektedir. Gerçek zamanlı analizlerde ortaya çıkan bir başka zorluk da "iktisadi güçler" olarak nitelediği -bunlara iktisadi değişkenler diyebiliriz- şeyler arasındaki ilişkiler ve ilişkilerin ortaya çıkardığı değişimlerdir. Bu nedenle de Marshall değer teorisine yönelik basit yaklaşımlardan kaçınılması gerektiğini vurgular:

Her ekonomik güç, çevresindeki diğer güçlerin etkisi nedeniyle kendi eylemini sürekli değiştirir. Üretimin hacmindeki, metodundaki ve maliyetindeki değişiklikler birbirlerini karşılıklı olarak değiştirirler; bunlar talebin büyüklüğünden ve karakterinden her zaman etkilenir ve onu her zaman etkilerler. Dahası, bütün bu karşılıklı etkileşimlerin meydana gelmesi ve sonuçlarını ortaya çıkarması zaman alır ve kural olarak aynı hızda meydana gelen iki etkileşim yoktur. *Bu nedenle, bu dünyada, üretim maliyeti, talep ve değer arasındaki ilişki hakkında her basit ve sade doktrin zorunlu olarak yanlıştır (necessarily false)...* Sağduyusuna ve pratik güdülerine (*instinct*) güvenen bir insan, değer teorisini incelediğini iddia edip, onu bulmanın kolay olduğunu savunan bir insandan, daha iyi bir iktisatçıdır (Marshall, 2013: 306, italikler eklenmiştir).

Bu kısmı bitirmeden önce aktarılan son paragraftaki zamanın geçişi ile iktisadi güçlerin karşılıklı olarak birbirlerini etkilemeleri tespitine dikkat çekmek isteriz. Denge fiyat ve miktarlarının sürekli değişmesi anlamına gelen zamanın geçişi, bunun yanı sıra -en azından uzun dönemde- teorik çözümlemenin üzerine inşa edileceği iktisadi gerçekliğe yönelik bir kabulü de içerir. Marshall başlangıç koşullarına bağımlı bir analizi değil; zaman bağımlı, zamanın ilerleyişi ile iktisadi eylemlerin de karşılıklı değişebildiği bir süreci analiz

⁹ Böyle olmakla birlikte, Marshall (2013: 671), görelî ücretler üzerine yaptığı tartışmada, Ricardo'yu yeteri kadar geri gitmemekle eleştirir. Uzun nedensellik bağlarını kuşaklar arasına taşır ve şu tespiti yapar: "Şu anki iktisatçıların yaptığı gibi, Ricardo da kuyumcu (jeweller) ücretleri ile sıradan işçi ücretleri arasındaki bir kuşaktan diğerine neden farklılıklar meydana geldiğini analiz etmek yerine, değişimin çok fazla olmadığını söylemekle yetiniyor".

etmek ister¹⁰. Bir başka ifadeyle, yukarıda tarif ettiği süreç neoklasik analizin “kapalı sistem”inden (*closed system*) yani t’nin kullanıldığı bir sistemden daha çok “açık uçlu” (*open ended*) T’ye dayalı bir sistemin düşünüldüğüne dair kuvvetli bir göstergedir. “Kapalı sistem”in ne anlama geldiğine klasik fizik üzerinden kısaca da olsa değindik, takip eden bölümde Marshall’ın söz konusu açık uçlu sisteme uygun olduğunu düşündüğü biyolojik analize değineceğiz.

4. Kısa ve Uzun Dönemin Yöntemi

Zaman ögesi Marshall için dönemleştirmelere uygun analiz yöntemlerinin kullanılmasını gerekli kılar. Özellikle uzun ve çok uzun dönem söz konusu olduğunda kendi deyimile “biyolojik analiz” kullanılarak gerçek yaşamın/iktisadi gerçekliğin kavranılabileceğini düşünür. İktisadi gerçekliğin karmaşık ve çok ögeli yapısını bir kerede kavramak ve bu bütünü analizini tek seferde yapmak olanaklı olmadığından, statik yöntemde değişkenler arasındaki ilişkinin karmaşık yapısı “diğer şeyler sabitken” (*ceteris paribus*) varsayımı vasıtasıyla basitleştirilebilir. Ancak bu yöntemin sınırlılıklarını Marshall gayet açık biçimde ifade eder: ““Diğer şeyler sabitken” ifadesi ile diğer bütün güçleri hareketsiz kabul ediyoruz; bunların hareketsiz olduğunu iddia etmiyoruz, fakat bir süre için, aktivitelerini ihmal ediyoruz” (Marshall, 1962: xxvi, italikler eklendi). Statik analizde zamanın geçişi “durdurulur”. Ancak Marshall pek çok konuda olduğu gibi, bu konuda da uygulanmasını uygun gördüğü analiz yöntemlerini tam olarak tanımlamaz (Steedman & Currie, 1990: 19). Özellikle biyolojik yöntem söz konusu olduğunda ortaya çıkan belirsizliğe rağmen, *İlkeler*’den yer yer bazı saptamalarla mesele açıklığa kavuşturulabilir. Örneğin, statik ve durağan durum analizlerine yönelik şunları yazar:

“*Durağan durumda (stationary state)*, tüm üretim ve tüketim koşulları durgunluğa (*rest*) indirgenir: Ancak tam olarak doğru olmayan, statik olan yöntem denen şey tarafından daha az şiddetli varsayımlar yapılır. Bu yöntemle zihnimizi merkezi bir noktaya sabitleyiz: Zamanın *durağan (stationary)* bir duruma indirgenildiğini varsayarsınız ve daha sonra onu çevreleyen şeyleri etkileyen kuvvetleri ve bu kuvvetlerin dengelenmesine yönelik herhangi bir eğilimi onunla ilgili olarak inceleriz. Bu çalışmaların bir kısmı, tek bir çabayla kavranması çok zor olan problemlerin çözümüne giden yolu açabilir” (Marshall, 2013: 306).

Statik analizi Marshall iktisadi gerçekliğin analizi için yalnızca bir giriş olarak değerlendirir. Aşağıda aktardığımız pasajda da görüleceği gibi, statik analize ilişkin güçlü rezervler koyar:

---

¹⁰ *Karşılıklı etkileşim sonucu değişen kararlar ve bunun maliyetler, talep ve değer konusunda ortaya çıkardığı sonuçlar, geleceğe yönelik belirsizliğin nedenlerinden biridir. Marshall’da belirsizliğin temel bir argüman olduğu konusunda Vahabi’ye (2006) bakılabilir.*

Statik denge teorisi iktisadi çalışmalara sadece bir giriş niteliğindedir ve hatta artan getiri eğilimi gösteren endüstrilerin gelişmesinin ve ilerlemesinin incelenmesinde zorlama bir giriştir. Sınırları, özellikle de ona soyut bir bakış açısıyla yaklaşanlar tarafından sürekli olarak gözden kaçırılıyor ki, onu kesin bir biçime sokmak tehlikelidir" (Marshall, 1962: 382).

Sadece giriş görevi gören statik analizin, tanım gereği, iktisadi gerçekliğin temel özelliklerinden biri olan *hareket* halinde olmayı başka deyişle zamanın geçişi ile iktisadi değişkenler arasında ilişki kurması söz konusu değildir. Ancak Marshall statik yöntemin bu eksikliğini iktisadi dinamik ile aşılabileceğini de düşünmeyerek biyolojiyi işaret eder:

İktisadın ana meselesi, iyi ve kötü için değişmeye ve ilerlemeye zorlanan insanlarla ilgilidir. Parçalı, statik hipotezler, dinamik -ya da daha çok biyolojik- kavramlara geçici yardımcılar olarak kullanılırlar: ...*ama iktisadın temel fikri, sadece Temeller [İlkeler] tartışılıyor olsa bile, canlı güç ve hareket olmalıdır (living force and movement)* (Marshall, 2013: xxvi).

Marshall *İlkeler*'i bu nedenle bir giriş olarak düşünür ve -yukarıda belirtildiği gibi- sözünü verdiği ancak yazmadığı ikinci ciltte biyolojik analiz yapacağını söyler (Marshall, 2013: xxiv). Marshall'ın bugün "evrimci yöntem" olarak adlandırılan yöntemin bazı özelliklerine "biyolojik analiz" adını verdiği yöntemde işaret ettiği söylenebilir¹¹. İki "yöntemin" kesişen üç tane özelliği olduğunu söylemek mümkündür: Bunlar "açık uçlu"luk (*open ended*), yeni öğelerin (*new emergent*) ortaya çıkabilmesi ve karmaşık birikimsel olmasıdır. Doğrudan zamanın içinde olagelen şeyler olarak ilk ikisi aslında sıkıca birbirine bağlıdır. İktisadi gerçekliğin karmaşık birikimsel özelliğini, iktisadi güçlerin sürekli olarak birbirini etkilemesi, başlangıç koşullarının değişmesi ve birbiri üzerine düşen gölgeler metaforu bağlamında yukarıda değinilmiştir. Dolayısıyla aşağıda biz ilk iki özelliğin açıklamasını yapıp, "zaman ögesi"nin Marshall için neden biyolojik yöntemi gerekli kıldığını göstermeye çalışacağız.

Yukarıda değindiğimiz gibi, Marshall kullanmak istediği yöntemi güçlü bir benzetimle ifade eder: "İktisatçının Mekke'si (*The Mecca of economist*)¹² iktisadi dinamikten çok iktisadi biyolojidir. Ancak biyolojik kavramlar, mekanik kavramlardan daha karmaşıktır (*complex*); *Temeller* üzerine olan bu ciltte, bu nedenle, mekanik analogilere daha çok yer verdim" (2013: xxv). Burada dikkat çekici noktalardan biri, Marshall'ın yukarıda tartıştığımız statik yönteme ilave olarak iktisadi dinamiğe de ihtiyatla yaklaşmasıdır.

¹¹ *Marshall'ın analizinin evrimci olarak adlandırılmasına karşı çıkan güçlü itirazlar mevcuttur. (Hodgson, 1993). Hodgson'ın itirazlarında haklı olduğunu düşünmekteyiz. Burada dikkat çekmek istediğimiz nokta, zaman ögesine verdiği özel önemin Marshall'ı neoklasik iktisat teorisinin sınırlarını en azından zorlamaya yöneltmesidir. Ricardo'nun üretim maliyetleri teorisi bunun bir örneğidir, bir başkası ise "açık uçlu" sistem gibi, denge ilişkilerinin kurulmasının hayli zor olduğu bir analiz yöntemi olarak biyolojik yöntemdir.*

¹² *Bilindiği gibi Kâbe Müslümanların kiblesi olup, temel ibadetlerin bazıları oraya yönelerek veya giderek yapılır. Buradan benzetimle bu ifadeyi "iktisatçının asıl hedefi, varmak istediği yer" olarak anlamak gerekir. Bu dipnot için hakeme ayrıca teşekkür ederim.*

Bilindiği gibi, dinamik modeller zamana bağımlı olarak oluşturulabilir. Ancak buradan anlaşılıyor ki dinamik modellerin zamanı da Marshall için uygun değildir. Statik ve dinamik kavramlarının Schumpeter tarafından yapılan tanımlamalarını aktararak, özellikle iktisadi dinamik yaklaşımının Marshall için neden uygun olamayacağına yanıt aramaya çalışalım. Schumpeter statik analizi şöyle tanımlıyor:

[Statik analiz], iktisadi sistemin unsurları -metallerin fiyatları ve miktarları- arasındaki ilişkiyi kurmanın yöntemidir ki, bunda bütün ögeler aynı zaman belirteci *[subscript- t₀]* gibidir. . . arz, talep ve fiyatlar gözlem yapıldığı andaki gibi kabul edilir; başka bir şey analize katılmaz (Schumpeter, 1954: 963).

Dinamik analizde ise iktisadi değişkenler, statik analiz (t_0) gibi bir belirteçle başlayabilir fakat onunla sınırlı kalmaz. $t-n$ 'den $t+n$ 'ye kadar genişleyebilecek bir zaman ölçeğine sahip olabilir. Buna rağmen Marshall'ın "dinamik analiz" değil, "biyolojik analiz" konusundaki ısrarını, dinamik analizdeki zaman ögesinin özelliklerine değinerek açıklığa kavuşturmaya çalışalım. Schumpeter dinamik analizi şöyle açıklar:

Değişkenlerimizin geçmiş, (beklenen/*expected*) gelecek değerlerini, gecikmelerini, dizilerini (*sequences*), değişim oranlarını, birikimsel büyüklüklerini, beklentilerini hesaba katmaya yönlendirildik. Bunu amaçlayan yöntemler ise ekonomik dinamiği (*economic dynamics*) oluşturmaktadır (Schumpeter, 1954: 963).

Buradaki amacımız açısından, yukarıdaki pasajda öne çıkarmak istediğimiz kavramlar, geçmiş, (beklenen) gelecek ve beklenti kavramlarıdır. Bunlar zaman ekseninin eksi ve artı boyutlarına göndermeler olarak analizin zamanın içinde yapıldığı sanısının ortaya çıkmasına neden olur. Dinamik analiz, geçmişin bugünü etkilediğini kabul eder ve buna yönelik değişkenlere ister gecikmeli olsun ister birikimsel, belirli katsayılarla bugünü etkileme biçimini *belirler*. Benzer biçimde gelecek de bugünden tahmin edilmeye çalışılır. Ve gelecek t koordinatı üstünde t_0 'da *şimdide*, inşa edilerek sistem kapatılır. İster kısmi ister genel dengeli analiz olsun, geleceği, gelecekteki kararları bugüne izafe etmek, analizi kapalı hale getirir. Schumpeter dinamik de olsa bu akıl yürütmenin "tarihsel" olmadığını belirtir. Tarihselden kastettiği, bu çalışmadaki anlamıyla "zamanın içinde" olmamasıdır. Değişkenler arasında bir sıralama yapıp bunlara birer zaman belirteci koysa da söz konusu değişkenleri tarihsel olarak değil, teorik olarak sıraladığını belirtir (Schumpeter, 1954: 965)¹³.

¹³ Schumpeter'in örneğini verecek olursak, dinamik analizin arz talep konfigürasyonlarının ABD Başkanı Washington dönemine mi yoksa Roosevelt dönemine mi ait olduğu bilgisini vermez (Schumpeter, 1954: 965). Bu nedenle de Schumpeter'in tabiriyle tarihsel değildir. Çalışmada verdiğimiz jargon açısından ifade edersek, T 'nin değil; kapalı sistem oluşlarını değerlendirmeye katarak t 'nin fonksiyonudurlar ve gerçek zamanlı değillerdir.

Bir başka örnek genel dengeci yaklaşımdan verilebilir. Gerçek zaman, aşağıdaki örnekte görülebileceği gibi, geleceğin şimdide kurulmasıyla/belirlenmesiyle yok edilir. Açık sistemde çözülemeyen sorunların “giderilmesi” işlemindeki radikalliği, Arrow ve Hahn şöyle izah ediyor:

Düşündüğümüz ekonomi pek çok açıdan soyuttur, ancak belki de dünyanın “gerçekte nasıl” olmasını beklediğimizden en büyük sapma sadece cari mallara ilişkin piyasaların olması değil, *gelecekteki mallara* için de “tutarlılık” üretecek yeterli vadeli işlem piyasasının olmasıdır. Bu varsayım geleceği şimdide gösterir/“teleskope eder” (“telescopes”), bu en azından kısmen belirli pazarlarda gerçekleşse de, bunun evrensel olarak da uzak bir gelecekte de gerçekleşmediğini biliyoruz. ... Şimdi, hikâyeye resmi olarak belirsizliği sokmayı teklif etmiyoruz ve bunun yerine hâlihazırda elimizde olan yön tabelalarını takip eden bir rota izleyeceğiz (1991: 33, italikler eklenmiştir).

Arrow ve Hahn’ın “gelecekteki mallar” kavramını buradaki terminolojiye tercüme edersek, bu zamanın geçişiyle ortaya çıkan, yeni özelliklerdir (*emergent properties*). Kendilerinin de belirttiği gibi, bu, belirsizliğin olmadığı bir dünyadır. Ancak aşağıda üzerinde duracağımız gibi, bütün bunlarla birlikte yaratıcılığın ve yeniliğin de olmadığı bir dünyadır. Son ikisinin iktisadi hayatın niteliksel dönüşümündeki rollerine ilişkin fazlaca bir tartışmaya yer olmadığı malumdur. Şimdide/to’da kurulan ve belirsizliği ortadan kaldıran kapalı sistemler, Marshall’ın kullandığı anlamda hareketi de ortadan kaldırır. Geleceğin bugünden modellenmesi zihni bir egzersiz olarak elbette mümkündür. Bu türden egzersizlerle, gerekli ve yeterli koşulları altında kısmî veya genel dengeye ulaştığı da gösterilebilir; ancak yine de egzersizin kendisi gelecek hakkında pek bir şey söylemez. Loasby’nin altını çizdiği gibi, zamanın ilerleyişi iktisadi karar vericilerin sahip olabildikleri bilgiyi değiştirir; ancak bu değişimin Bayesgil bir dağılıma sahip olması zorunlu değildir. Gerçek zamanlı analizlerde Bayesgil dağılımla ifade edilebilecek risk değil, Knightgil anlamıyla belirsizlik söz konusudur. Bu da aslında, yaratıcılık ve yeniliğin *kaynağı* olarak yorumlanmalıdır (Loasby, 2001: 395-7). Loasby (2001, 2003) aynı zamanda Adam Smith’in *Astronomi Tarihi*’nden itibaren analizlerinde yer verdiği bir ilkeye dikkat çeker. Bu ilke, bilimsel açıklama için şeylerin birbirine nedensellik bağıyla bağlanması ya da Smith’in kullandığı tabirle “ilişki zinciri”nin kurulabilmesidir (“*connecting chain*”). Gerçek zamanlı analizde, gelecek söz konusu olduğunda, “açık uçlu”luk özelliğinden sistemin tüm öğeleri için “ilişki zinciri” *ex ante* olarak kurulamaz, yeni öğeler için bu tanım gereği mümkün değildir¹⁴. Kapalı sistemlerde, “her bir öge analizin başlangıcında diğer her bir öğeyle birbirine bağlanır (gerçekte veya varsayımsal olarak)” ancak bu hem yaratıcılığa hem de yeniliğe sistemi kapatır. Dolayısıyla iktisadi hayat özellikle uzun dönemde kapalı değil açık bir sistem olarak var olur ve onu analiz etmeye uygun yöntem statik olmadığı gibi, tanımlandığı anlamıyla dinamik de değildir. Bu açık sistemi uzun dönemde dahi kapalı hale

¹⁴ Smith şeyler (değişkenler) arasındaki tüm ilişkilerin *ex ante* olarak kurulabildiğini düşünmez. Sisteminde açıklanamayan sürprizlere yer verir; bilimsel ilerleme de bu sürprizlerin yeni bağlantılarla çözüme kavuşturulduğunda sağlanır ve bir anlamda zihin bu açıklamayla sükunete kavuşur.

getirmek -uzun dönem dengesi-, Marshall'ın kabul ettiği zaman anlayışı bakımından mümkün değildir. Her dönemin gölgesinin bir sonrakine vurduğu süreç bitimsizdir. Bu nedenle şu soru gündeme gelir: Uzun dönem dengesi var mıdır? Metcalfe (2007b: 4) Marshall'ın analizinin asla durgun (*at rest*) bir durumu varsaymadığı görüşündedir. Aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi, Marshall'ın zamanın geçişi ve bilgi meselesi arasında kurduğu ilişki iktisadi karar alıcıların sürekli yeni durumlar ile karşılaşmasına neden olur.

Mekanik sistemler de pekâlâ karmaşık olabilir ve çoğunlukla da öyledir. Ancak *canlı güç* açık uçlu sistemde yeni özelliklerin ortaya çıkmasını sağlar. Ortaya çıkan yeni özelliklerle sistem zaman içinde ilerlerken ya da Marshall'ın yukarıda belirttiği gibi hareket ederken, az veya çok hem bütünü hem de bütünü oluşturan öğeleri/bileşenleri değiştirir ve geleceğin belirsiz olmasının nedenlerinden olur. Bu nedenle, mikro ve makro boyutlarıyla açık sistemler zaman içinde az veya çok sürekli bir değişim halindedir. Marshall söz konusu açık sistem içinde biyolojik anlamıyla karmaşıklık durumunu mikro ve makro anlamıyla tespit eder. Etkileşimde bulunan mikro öğelerin iktisadi analizde nasıl kavranılması gerektiğine yönelik tespitini yukarıda, ekonomik güçlerin karşılıklı etkileşimler üzerinden yaptığı tespit ile aktarmıştık. Karar alıcıların -bir sonraki bölümde üzerinde durulduğu gibi, özellikle firmaların- birbirlerinin kararlarından etkilenerek, kararlarını değiştirmeleri sonucunda, sürekli olarak aksiyon, reaksiyon veya adaptasyona ilişkin kararlar almalarını gerektirir. Çünkü kararların değişmesine neden olan her bilgi o an için yenidir. Marshall sadece mikro bazda karar alıcıların zaman içinde karşılaştıkları yeni durumlara işaret etmez. Bilimlerin konusundaki değişime de dikkat çeker.

"Geçen yüzyılın başında [1800ler] matematik-fizik grubu bilimler yükselişteydi ve bu bilimler, birbirlerinden çok farklı olmakla birlikte, ortak bir noktaya sahiptirler: Konularının her ülkede ve her çağda sabit ve değişmez olması. Bilimin ilerleyişi insanların zihninin aşına olduğu bir konuydu, ama bilimin konusunun gelişimi onlara yabancıydı. Yüzyıl ilerledikçe, biyolojik bilimler grubu yavaş yavaş yol alıyor ve insanlar organik büyümenin doğası hakkında daha net fikirler ediniyorlardı. İnsanlar bir bilimin konusu farklı gelişim aşamalarından geçiyorsa, bir aşamaya uygulanan yasaların nadiren diğerlerine de uygulanacağını öğreniyorlardı; bilimin yasaları, ele aldıkları şeylerinkine karşılık gelen bir gelişmeye sahip olmalıdır (Marshall, 2013: 631, italikler eklenmiştir).

Aktarılan sözleri Marshall iktisat biliminin giderek daha fazla genel bir kanıda uzlaştığını belirterek sürdürür. İşaret ettiği kanı, artan ölçüde insan doğasının esnekliğinin vurgulanması ve insan karakterinin zenginlik, üretim, bölüşüm ve tüketim yöntemlerinin var olan koşulları tarafından etkilendiği ve bunları etkilediği düşüncesidir. Bu düşünceye katılan Marshall, sabit bir insan karakteri düşüncesine vurgu yapmaz. İktisadi gerçekliği açık bir sistem olarak kabul edip, onu oluşturan öğelerin de bu açık sistemin niteliksel olarak değişebilen öğeleri olarak incelemek, söz konusu sistemdeki değişimlerin niteliksel değişime tabi olabileceğini ve kendini tekrarlamasının zorunlu olmadığı anlamına gelir. Örneğin, durağan durumda (*stationary state*) niceliksel değişimler vardır ancak bunlar mikro

ve makro boyutta, yeni özelliklerin ortaya çıkmasını açıklamaz. Yukarıda belirttiğimiz, zamansız zaman kavramına benzer biçimde Marshall da hareketsiz hareket kavramını bu durum için kullanır. "Kavram [durağan durum] adını üretim, tüketim, bölüşüm ve değişimin genel koşullarının, hareket dolu olmasına rağmen, hareketsiz (*motionless*) kalmasından alır; fakat hareket bir yaşam biçimidir (*mode of life*)" (Marshall, 2013: 305)¹⁵.

Bu hareketsiz hareket hali durumunda üretim maliyetleri teorisinin geçerli olabileceğini belirtir. Ancak bu hayatın gerçekleriyle uyumadığı gibi canlı ve hareketli hayatı az sayıda koşuldan yola çıkarak uzun uzadıya açıklamaya kalkmanın pratik bir fayda sağlamak bir yana analizi bilimsel bir oyuncağa dönüştüreceğini belirtir (Marshall, 2013: 381). Bu nedenle, özellikle üretim gibi, tüketime nazaran daha fazla süre gerektiren faaliyet için biyolojik analiz yöntemine uygun bir analitik araç inşa etmeye çalışır. Aşağıda göstermeye çalışacağımız gibi, bu araçla aynı zamanda kapitalizmin kendini sürekli değiştiren ilerleten ya da geriletan ona *hareketini* kazandıran *içsel* yapısının en önemli unsurlarından birini ortaya koymak ister¹⁶. Bu teorik açıklamanın önemli bir kısmı temsili firmaya dayanır.

5. Zamanın İçinde bir Analitik Araç Olarak Temsili Firma

Temsili Firmanın (bundan sonra *TF*) Marshall tarafından dört başı mamur biçimde tanımlandığına yönelik bir fikir birliğinden söz etmek mümkün değildir (Steedman ve Currie, 1990: 28). *TF* üzerine süregelen tartışmanın nedenlerinden biri de bu belirsizlik olarak gösterilebilir. Ancak bu belirsizliğin, *TF*'nin kurgulanma amacı, işlevi söz konusu olduğunda ortadan kaybolduğu söylenebilir. İktisadi gerçekliğin zaman içinde değişimini incelemek isteyen Marshall için, *TF*, zaman/değişim ile denge/değer arasındaki uzlaştırma sorununu çözmeye yönelik analitik bir araç olarak kurgulanır. İktisadi gerçekliğin uzun dönemli hareketinde endüstrinin değişen koşullarına tepki veren ve kendi de bu değişime katkı yapacak yetenekleri olan bir kurgusal analitik araç olarak tasarlanır. Bu nedenle de *TF*, "ormanın içindeki ağaç" misali biyolojik analogiler vasıtasıyla durgun bir halde değil, canlıymışçasına kurgulanır. Quéré'ye göre, "temsili firma teorisi, dinamik ile statik koşulların yani denge ile büyümenin uyumlaştırılması anlamına gelir" (Quéré, 2006: 412)¹⁷.

¹⁵ *Stationary State kavramı Marshall'ın terminolojisinde genel denge anlamına gelir (bkz. Dardi, 2006: 218).*

¹⁶ *Marshall gibi, iktisat tarihi ile epeyce ilgili birinin kapitalizmin zaman içinde ortaya çıkması ve gelişmesinin teorik açıklamasından geri durması beklenemezdi. Greneowegen (2003) Marshall'ı, Smith, Marx gibi kapitalizmin "büyük hareketi"ni de açıklamaya çalışan iktisatçılar grubundan sayar. Bu nedenle onun bir iktisat teorisyeninden çok daha fazlasına karşılık geldiğini belirtir. Söz konusu bu isimler, inceleme nesnelarini "toplum içinde insan"ın ("man in society") çalışılması olarak değerlendirirler ki bu inceleme nesnesi sadece düşünmenin değil, eylemin de kaynağıdır". Kapitalist ekonominin dinamikleriyle de -yani iktisadi insanı/homo economicus ve tam rekabet varsayımlarıyla sınırlandırılmayıp, tarihsel değişimi sağlayan süreçlere, kurumlara da yer vermek gibi- ilgilendiğini belirten Greneowegen'e göre, Marshall'daki "iktisat tarihçisi" yönün göz ardı edilip "denge iktisatçısı" olarak kabul edilmesinin iktisat teorisinin gelişiminde ciddi olumsuz ve ypratıcı sonuçları olmuştur (Greneowegen, 2003: 19, 29).*

¹⁷ *Marshall'ın metodolojisinin gerçek anlamda evrimci bir anlayışa sahip olmadığını yönelik yukarıdaki Hodgson'ın (1993) şerhini hatırlatarak, temsili firmanın da bu anlamda sorunlu bir kavram olduğunu belirtmeliyiz. Ancak bütün sorunlarına rağmen, zaman ögesini yukarıda açıklanan biçimiyle iktisadi analize*

TF sayesinde Marshall endüstri arz eğrisinin zaman içinde negatif eğimli olduğunu gösterirken aynı zamanda endüstri arz eğrisi üzerindeki noktaların denge noktaları da olabileceğini düşünmektedir. Çünkü endüstri arz eğrisi, endüstrideki farklı firmaların marjinal üretim maliyetleri olarak tasarlanmaz; bu eğri “belirli bir fiyatta talep edilen miktarı arz edilecek miktara eşitlemektedir” (Quéré, 2006: 414). *TF* burada ortalama bir firma olarak kurgulandığından endüstride üretilen metanın bir biriminin maliyetini temsil eder.

Endüstrinin ortalaması gibi düşünülen *TF*’nin özellikleri de buna uygun olarak tespit edilir. *TF*, yeteri kadar uzun ömürlü, yönetim yetenekleri, içsel ve dışsal ekonomilerden yararlanması normal ölçülerde olup aynı zamanda, toplam üretim hacminden, pazarlama ve genel ekonomik koşullardan normal biçimde faydalanır (Marshall, 2013: 265). Endüstriyi temsil etme kabiliyetine sahip olduğunu düşündüğü bu firmanın önemli işlevlerinden biri, artan getiriler söz konusu olduğunda, normal arz ve talep dengesinin sağlandığı koşulların incelenmesi amacıyla kullanılmasıdır (Marshall, 2013: 377-382). Daha önce belirtildiği gibi, Marshall uzun dönemde normal arz eğrisini üretim maliyetine odaklanarak oluşturmak ister. Böyle bir firmanın her zaman tasavvur (*imagine*) edilebileceğini düşünen Marshall (2013: 381) *TF*’nin büyüklüğünün kısmen teknikteki ve ulaşım giderlerindeki değişime bağlı olduğunu kabul etmekle birlikte, diğer şeyler eşitken, endüstrinin genişlemesi tarafından belirlendiğini kabul eder.

Yöneticisini, teşebbüslerine yeni bir hat eklemek için, belirli bir makineyi işe koymaya değip değmeyeceğini hesaplayan biri olarak görüyoruz. Bu ilave hattan kaynaklanacak çıktının, aşağı yukarı bir biriminin maliyetinin kazancına değeceğini hesaplayan biri olarak kabul ediyoruz. Bu nedenle marjinal maliyete odaklanıyoruz (Marshall, 2013: 381).

Ancak buradaki marjinal maliyeti modern ders kitaplarındaki anlamıyla marjinal maliyet olarak düşünmemek gerekir. Kastedilen “marjinal maliyet” terimi aşağıda aktaracağımız gibi, *TF* aracılığıyla bir tür toplulaştırılmış maliyet olarak düşünülmektedir. Çünkü Marshall’ın hayal ettiği *TF*, belirtildiği gibi, endüstrinin içsel ve dışsal ekonomilerinden makul biçimde yararlanan, endüstrinin genişlemesi ile büyüüp daralmasıyla küçülen, ancak temsil ettiği oran değişmeyen bir kurgudur.

Değer teorisinde uzun dönem söz konusu olduğunda üretim maliyetlerini esas almak istediğini yukarıda belirtmiştik. Artan getirilerin dikkate alınması gereken, değişme ve büyümenin ortaya çıktığı uzun dönemde, arz eğrisi ister istemez zaman içinde oluşturulmak zorundadır. Artan getirileri büyümenin temel kaynaklarından biri olarak gördüğü için de artan getiriler söz konusu olduğunda, Marshall maliyet ile zaman arasındaki ilişkiye özel olarak dikkat dikkat çeker:

---

dahil ettiğinde, Marshall’ın standart anlamıyla dengeli bir analizi kabul etmekte yaşadığı zorluğa işaret etmesi bakımından önemini koruduğunu söyleyebiliriz. Marshall’ın temsili firmasındaki sorunlara ilişkin bkz. (Öziş, 2009).

Çıktıdaki kademeli yükselişin üretim maliyetlerini azalttığı metallerde uzun dönem için "üretim marjı"nın ("*margin of production*") herhangi bir öneminin olmaması temel meseledir: Artan getiriler eğilimi, genellikle kısa dönemlerde mevcut değildir. Bu nedenle, artan getirili metallerin değerinin belirli koşullarını tartışırken "marj"/"margin" teriminden kaçınılıyoruz (Marshall, 2013: 664).

Söz konusu durumda marjinal ürünü açıkça belirlemenin güç olacağını belirtirken, bu durumda tekil bir firmaya odaklanılmasını da doğru bulmayıp, bütüncül bir analizin yapılmasına yönelik bir ihtiyaçtan bahseder. "Bir tüfek ya da bir metre kumaş gibi tek bir ürünün üretimini izole etmeye kalkışmayıp, bütün üretim sürecinin maliyetini düşünmeliyiz" (Marshall, 2013: 664). Başka bir deyişle, Marshall "artan getiriler zaman alır" demektedir. Uzun dönem arz eğrisinin oluşturulmasında, zamanı ihmal eden bir maliyet tartışmasının yürütülmesinin fazlaca bir önemi yoktur (Loasby, 1978: 6-7). Uzun dönem arz eğrisinin zaman boyutunu da içermesi gerektiğini, meselenin zorluklarını işaret ettiği saptamasında şöyle yazar: "Normal talep ve arz fiyatını hem normal olarak üretilen miktarın hem de bu miktarın normal hale geldiği zamanın fonksiyonları olarak gösterebilseydik, büyük bir ilerleme yapmış olurduk" (Marshall, 2013: 667). Ancak, bu kabul ettiği gibi kolayca çözülecek bir mesele değildir. Uzun dönem arz eğrisinin oluşturulmasındaki zorluğu şöyle tarif eder:

"Bir zorluk, üretim ölçeğindeki bir artışa ilişkin ekonomilerin devreye girmesine izin vermek için uygun bir zamanın, başka ve daha büyük bir artış için yeterince uzun olmaması gerçeğinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, oldukça uzun bir süreyi önceden belirlememiz gerekiyor ki, bu olanaklı olabilir... Karmaşık bir örnekleme kullanarak işin doğasını daha yakından kavrayabiliriz. Bir eğriler serisi oluşturabiliriz; bunların birincisi, bir yıl boyunca her bir artan üretim ölçeği sonucu ortaya çıkabilecek ekonomileri gösterir, ikinci bir eğri ile iki yıl boyunca aynı işlemi, üçüncüsü ile üç yıl boyunca aynı işlemi yaparız vb. Onları kartondan kesip yan yana dikerek, üç boyutun sırasıyla miktar, fiyat ve zamanı temsil ettiği bir *yüzey* elde etmeliyiz. Her eğri üzerinde, öngörülebildiği kadarıyla, o eğrinin ilgili olduğu yıl için normal miktar olması muhtemel görünen bu miktara karşılık gelen noktayı işaretleysek, o zaman bu noktalar yüzeyde bir eğri oluşturacaktı ve bu eğri, artan getiri yasasına uyan metanın hayli doğru bir uzun dönemli normal arz eğrisi olurdu" (Marshall, 2013: 667).

Uzun dönem arz eğrisinin negatif eğimli olması, başka bir deyişle üretim maliyetlerinin azalmasına neden olan bu olgunun teorik çözümlenmesi için uygun bulunduğu yöntemin biyolojik olması gerektiğini yukarıda belirtmiştik. Buna uygun olarak, Marshall biyolojik yöntemin öğelerinden biri olan değişikliklerle "türeme" kavramına benzer bir kavram olarak "çeşitliliğe eğilim"i *hareketin* önemli nedenlerinden biri olarak değerlendirir (Marshall, 2013: 295). Uzun dönemli arz eğrisinin oluşmasının, iktisadi hayatın *hareket* kazanmasının nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkan "çeşitliliğe eğilim"i, endüstri

içindeki firmaların organizasyon becerilerindeki farklılıklar olarak somutlaştırmak mümkündür. Firmalar arasındaki farklılıklar, organizasyon becerileri ve sonucunda oluşan aksiyon, reaksiyon kapasiteleri sonucunda pozitif veya negatif olarak değişebilir. Bu nedenle, organizasyonu firmalar için onu ilave sermaye olarak değerlendirecek kadar önemli görür ve doğrudan bilgi meselesi ile ilişkilendirir: "Bilgi ve organizasyonun büyük bir kısmı sermayeyi oluşturur... Bilgi, en güçlü üretim motorumuzdur; doğayı boyun eğdirmeye ve onu isteklerimizi (*wants*) tatmin etmeye zorlamamızı sağlar. Organizasyon bilgiye yardımcı olur" (Marshall, 2013: 115). Artan getirileri ortaya çıkaran ise organizasyon yeteneğindeki artıştır: "...sermaye ve emeğin artışı genellikle organizasyonun iyileşmesini sağlar; bu da sermaye ve emeğin üretim etkinliğinin artmasıyla gerçekleşir (Marshall, 2013: 265-7). Her ne kadar *TF*'ya odaklanarak analiz yapılsa da "çeşitlilik eğilimi" gereği, endüstrideki firmalar birbirinden farklıdır. Farklılık onların organizasyon becerileri ve değişimler karşısında ortaya çıkan yeni bilgilerin yorumlama kabiliyetlerini değiştirir. *TF*'nin de bu bireysel firmalara benzer tepkiler verdiği varsayılır. Bu nedenle, endüstride uzun dönem dengesi söz konusu olsa bile, *TF* dengede değildir (Hart, 2003: 1140-1142)¹⁸.

Endüstri içinden bir *TF*'ya odaklanarak, bir yandan piyasa düzeninin oluşmasını sağlayan güçleri; diğer yandan da söz konusu düzenin *içinden* değişimi sağlayan güçleri ortaya çıkarmayı amaçladığı, son yıllardaki literatürde vurgulanmaktadır (Metcalf, 2007a, 2007b). Çünkü dengedeki firmalardan oluşan bir ekonomi ile bu analizi yapmak ancak dışsal etkiler, şoklar ile açıklanabilir; hâlbuki gerçek zamanlı analizlerde bilgi sürekli değişir. Dolayısıyla dışsal şoklara gerek kalmaksızın firmalar kararlarını gözden geçirirler. Denge analizi ise tanım gereği "kapalı sistem" oluşturur. Kısa veya uzun dönem dengesi olduğunun önemi olmaksızın, denge, tanım gereği niteliksel değişimin yaşanmayacağı bir haldir. Çünkü "fiyatlar ve girdi-çıkı kombinasyonları dengede olduklarında, iktisadi aktörün üretim yöntemini değiştirme konusunda herhangi bir nedeni olmadığı gibi, hiçbir girdiye de aşırı talep söz konusu değildir" (Hahn'tan aktaran Robinson, 1979: 49). Dolayısıyla denge durumunda sistemin *kendiliğinden* değişmesi için bir neden bulunmaz, değişiminin teorik gerekçelerini kendi içinde barındırmaz. Hatta Robinson dengeyi "iktisadi sürecin sonu" olarak tanımlamaktadır (Robinson, 1979: 49)¹⁹. Oysa kapitalist bir ekonominin teşebbüs hürriyeti ve serbest piyasa koşulları altında, fiyat mekanizması ve piyasa süreci vasıtasıyla

¹⁸ Ne endüstrinin ne temsili firmanın dengede olduğunu savunan görüşler de mevcuttur. Ancak buradaki konumuz itibarıyla tartışmanın yönünü değiştirecek bir etken değildir. Marshall değişime açık bu sürecin, uzun dönemin, herhangi bir firma (dengedeki firma) tarafından temsil edilemeyeceğini şu sözlerle açıklar: "Bireysel bir insanın tarihi, insanlık tarihi haline getirilemeyeceği gibi, bireysel firmanın tarihi de bir endüstri tarihine dönüştürülemez. Yine de insanlık tarihi, bireylerin tarihinin sonucudur ve genel bir pazar için toplam üretim, bireysel üreticileri üretimlerini genişletmeye veya daraltmaya teşvik eden güdülerin sonucudur. Tam burada, temsili firma aleti yardımımıza koşuyor" (Marshall, 2013: 380-381).

¹⁹ Hicks ise denge durumunu, tanım gereği, ilişkili olan şeylerin değişmediği durum olarak tanımlar ve denge kavramının kullanılmasının, zamanın belirli ölçülerde bir kenara bırakılacağına işaret ettiğini belirtir. Durağan duruma yönelik de benzer bir değerlendirme yapmaktadır. "Zamanın bir anının diğerinin aynı olduğu durağan durum (stationary state) zamanın dışındadır; bu durumda zaman hareketsizdir". Değişkenlerin büyüklükleri değişir, ancak karşılıklı oranları sabit kalır. Zaman içinde hareket ediyor gibi görünse de sistem kendi içinde değişime kapalıdır (1976: 140).

nasıl olup da iktisadi dönüşümü kendiliğinden yarattığının teorik düzeyde gösterilmesi gerekir (Metcalf, 2007: 98).

Loasby (2001, 2003), Metcalfe (2007a, 2007b) gibi çağdaş Marshall yorumcuları, Marshall'ın firmaların bir organizasyon olduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak, gerçek zamanda ortaya çıkan yaratıcılık ve yenilik konularını, organizasyon ve bilgi ilişkisi üzerinden kurduğunu düşünmektedirler. Bir endüstriyi oluşturan birbirinden farklı firmaları temsil eden *TF*'nin, zamanın geçişiyle birlikte sürekli olarak değişen bilgiyi değerlendirmesi ve kendi değerlendirmesine göre organize olması onu dengedeki firmadan farklılaştırır²⁰. Loasby (2001: 97), Shackle'ın belirsizliğin, hayal etmenin ve yaratıcılığın ön koşulu olduğu vurgusunu hatırlatarak, bu ikisinin hem teorik hem de pratik bilgi birikimine yardım ettiğini belirtir. Bu birikimse deneme yanılmaya ve bu deneme yanılmanın nasıl organize edildiğine dayandığını belirtir. Organizasyon -firmalar- bilgi edinimine yardım eder, her birinin belirli sınırlılıkları ve becerileri vardır. Bu becerilerle, sınırlılıklar içerisinde bilinmeyen gelecek hayal edilir. Hayal, tecrübe ve var olan koşulların yorumlanması, geleceği -tam olarak belirlemese de- biçimlendirir (Loasby, 2001: 397). Marshall için firmalar, Loasby'nin akıl yürütmesine benzer biçimde endüstriyi ve giderek de ekonomiyi değiştiren organizasyonlardır. Bu yüzden Marshall dengedeki firmaya değil, temsili firmaya odaklanır. Temsili firmalar bir yandan endüstrinin uzun dönemde belirli bir tarihsel "denge" yolunu izlemesini sağlarken, diğer yandan ekonomik değişimi sağlayabilen aktörlerdir.

Metcalf, Marshall'ın organizasyon ve bilgi meselesi ile sermaye arasındaki kurduğu ilişkiye işaret ederek şu soruyu sorar: "Eğer bilgi durağan (*stationary*) olamıyorsa, kapitalizm nasıl durağan olabilir?" (Metcalf, 2007a: 85). Marshall'ın Metcalfe'nin işaret ettiği "dinamiği" *TF*'nin içine yerleştirdiğini, dengede olamayan bu analitik kurgusunun uzun dönemde dahi durgun olmayan bir kapitalist süreci işaret ettiğini söyleyebiliriz. Gerçek hayatın gerçek zamanında bilgi sürekli değişirken, bu değişime uygun olarak temsili firma da yenilik (*innovation*) ve yönetimde (*management*) değişiklikler yapabilir. Tekil bir ağaç nasıl ormandan soyutlanarak anlaşılabilir ve değişen şartlara ormanın genel koşulları içinde uyum sağlama becerisi gösterirse, temsili firma da endüstri içinde benzer konumdadır. Ancak bu her ağaç/firmanın genel koşullardan ve sürekli değişen ortamdan/bilgiden aynı derecede yararlanabileceği anlamına gelmez. Dolayısıyla bunların bazıları büyür bazıları da ortadan kaybolur. Bu türden bir analiz ise ancak tek yöne olanak veren gerçek zamanda yapılabilir.

6. Sonuç

Çalışmamızın başında "her şey Marshall'da var" mottosuna atıf yapmıştık. Bu söz seslendirildiği dönemde, Marshall'ın ilgilendiği konuların çeşitliliğine ve zenginliğine de işaret ederek olumlu bir anlam taşıyordu. Günümüz hâkim iktisat teorisi açısından ise aynı

²⁰ Hart (1992: 239) uzun dönemde dahi endüstrideki hiçbir firmanın dengede olmadığı görüşündedir. Marshall'ın yukarıda değindiğimiz gölge metaforunu dikkate alarak, Hart'ı haklı çıkaracak argümanlar (Marshall, 2013: 378-9)'den kolaylıkla çıkarılabilir.

şeyi söylemek pek mümkün değildir. Ana akım iktisat teorisinin kurucularının önemli bir kısmında, Marshall'dan da önce ortaya çıkan, olabildiğince saflaşma (*purification*) arzusu vardı; bunun günümüze kadar sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Bu arzunun sonucu olarak, ana akım iktisat teorisi, tarih ve zamanla ilişkisini büyük ölçüde kesmiş ve kendini kapalı sistem ve zamansız zamandaki analizlerle sınırlamıştır. Marshall gibi önemli bir figürün dikkat çekmesine rağmen, bu sonucun ortaya çıkması ilgi çekicidir. Ana akım iktisat teorisi, Arrow ve Hahn'dan örneklendirdiğimiz gibi, son derece kısıtlayıcı koşullar altında dahi olsa, zamansız denge çözümlerine yönelmiştir. Zamansız denge analizleri kendi içinde elbette değerlidir; ancak değerli olmaları iktisadi gerçekliğin doğasını alt edemez. İktisadi gerçekliğin bilgisi, kendini gerçek zamanda -hele ki gelecek söz konusu olduğunda- kolayca ele vermez. Marshall'da göstermeye çalıştığımız gibi, zamanın içinde hareket halindeki bu bilginin zapturaptı kolay değildir. Bu, iktisadi gerçekliğin sürekli olarak "dinamik" bir hareket içinde olmasından kaynaklanır.

Marshall'ın analizinden iktisadi gerçekliğin bir "düzen" içinde (denge değil) hareket ettiği anlamını çıkarmak mümkündür. *TF* analizi, bir yandan karmaşık iktisadi gerçekliğin kaotik yapısının düzen içinde ele alınmasını olanaklı kılarken, diğer yandan uzun dönem arz ve talep miktarlarının eşitleneceği büyüklükleri göstererek, değer konusundan bir çözümleme sunmaya çalışır. Yanı sıra, *TF* ortalama bir firma gibi tasarlandığından gerçek zamandaki hareketin açıklamasının en azından bir kısmını analiz etme kabiliyetindedir. Açık uçlu sistemde bir karar verici olarak, belirsiz koşullar altında aldığı kararlar ile düzenin içinde değişimi sağlayan güçlerden biri olarak işlev görür. Böylece düzen içinde hareketsizlik değil, hareket hâkim olur ve bu söz konusu hareket iktisadi büyüme veya diğer iktisadi süreçleri/sonuçları üretir.

Marshall'ın zaman ögesine yaptığı vurgunun göz ardı edilip, meselenin denge iktisadına indirgenmesinin iktisat teorisi için ne gibi sonuçları olmuştur sorusu bir başka çalışmanın konusu olacak kadar önemli olabilir. Ancak çalışmamızdan çıkarabildiğimiz kadarıyla, sıralayacak olursak şunları belirtebiliriz. İlki, ana akım iktisatta değer *fayda değer* ağırlıklı olarak incelenmesinin önünü açmıştır. Marshall'ın işaret ettiği Ricardocu analizin gündem dışı kalmasına neden olan bu yaklaşım, iktisadi gerçekliğin büyük oranda tüketici egemenliği ekseninde analiz edilmesinin nedenlerinden biri olarak gösterilebilir. İkincisi ise gerçek zamanlı bir analizin yapılmaması, ilkiyle bağlantılı olarak, firmaların bir üretim fonksiyonuna indirgenmesinin koşullarını yaratmıştır. Sergilemeye çalıştığımız gibi, firmanın içindeki "canlılık" yok varsayılmıştır. Üçüncüsü ise mekanik metodolojiye dayalı analiz yöntemlerinin günümüze kadar geçerliliğini sürdürmesi, mekandaki hareket gibi, zamanda da ileri-geri hareketi mümkün kılan iki boyutlu şemaların ana akım iktisadi analizin gündemini oluşturmaya devam etmesidir. Alternatif araştırma yöntemleri, "biyolojik analiz" gibi, uzun süre ana akımın gündeminde kendine yer bulamamıştır.

Elbette ki bütün bu sonuçların doğmasının tek nedeninin Marshall'ın zaman ögesine gereken önemin verilmemesi olduğunu söylemek doğru olmaz. Ana akım iktisat teorisinin gündemi çeşitli faktörler tarafından etkilenenelmektedir. Ancak yine de doğru olan bir şey vardır. Çalışmada göstermeyi amaçladığımız gibi, Marshall iktisat teorisi için erken

denilebilecek yıllarda söz konusu sonuçların ortaya çıkmaması için bir anlamda uyarılarda bulunmuştur ki, tek başına bu uyarılar dahi bugünden bakıldığında, o dönem için kıymetlidir. Bu nedenle, zaman ögesine yaptığı vurgu ve neden olduğu sorunlara, anaakımın içinden geldiği için, anaakım ders kitaplarında en azından birkaç cümle ile değinilmesi gerektiğini düşünmekteyiz.

Kaynaklar

- Argyrous, G. (1990), "The Growth of knowledge and economic sciences: Marshall's interpretation of the classical economists", *History of Political Economy*, 22(3), 529-537.
- Arrow, K.J. & F.H. Hahn (1991), *General Competitive Analysis*, Elsevier Science Publishers.
- Currie, M. & I. Steedman (1990), *Wrestling with time: Problems in economic theory*, Manchester University Press.
- Dardi, M. (2006), "Partial equilibrium and period analysis", in: T. Raffaelli et al. (eds.), *The Edgar Companion to Alfred Marshall* (215-225), Glos: Edgar Elgar.
- Eddington, A.S. (1929), *The Nature of the Physical World*, New York: The Macmillan Company.
- Fine, B. & D. Milonakis (2009), *From Political Economy to Economics: Method, the social and the historical in the evolution of economic theory*, Oxon: Routledge.
- Foster, J. (1993), "Economics and the Self-Organisation Approach: Alfred Marshall Revisited?", *The Economic Journal*, 103(419), 975-991.
- Foster, J. (2006), "Time", in: T. Raffaelli et al. (eds.), *The Edgar Companion to Alfred Marshall* (281-287), Glos: Edgar Elgar.
- Georgescu-Roegen, N. (1971), *The Entropy Law and Economic Progress*, Cambridge: Harvard University Press.
- Groenewegen, P. (2003), *Classics and Moderns in Economics Volume I, Essays on nineteenth- and twentieth-century economic thought*, London: Routledge.
- Groenewegen, P. (2017), "Frederick Lavington (1881-1927)", in: R.A. Cord (ed.), *The Palgrave Companion to Cambridge Economics* (495-512), London: The Palgrave Macmillan.
- Hart, N. (1992), "Increasing Returns and Marshall's Theory of Value", *Australian Economic Papers*, 31(59), 234-44.
- Hart, N. (2003) "Marshall's Dilemma: Equilibrium versus Evolution", *Journal of Economic Issues*, 37(4), 1139-1160.
- Heisenberg, W. (2000), *Fizik ve Felsefe*, (Çev. Y. Öner), İstanbul: Belge Yayınları.
- Hicks, J. (1976), "Some Question of Time in Economics", in: A.M. Tang et al. (eds.), *Evolution, Welfare, and Time in Economics: Essays in Honor of Nicholas Georgescu-Roegen* (135-151), Toronto: Lexington Books.
- Hodgson, G.M. (1993), "The Mecca of Alfred Marshall", *The Economic Journal*, 103, 406-415.
- Koyre, A. (1965), *Newtonian Studies*, London: Chapman&Hall.
- Koyre, A. (1994), *Yeniçağ Biliminin Doğuşu*, (Çev. K. Dinçer), Ankara: Gündoğan Yayınları.
- Loasby, B.J. (1978), "Whatever Happened to Marshall's Theory of Value?", *Scottish Journal of Political Economy*, 25(1), 1-12.

- Loasby, B.J. (2001), "Time, knowledge and evolutionary dynamics: why connections matter", *J Evol Econ*, 11, 393-412.
- Loasby, B.J. (2003), "Closed models and open systems", *Journal of Economic Methodology*, 10(3), 285-306.
- Marshall, A. (2013), *Principles of Economics*, 8th Edition, London: Palgrave MacMillan.
- Metcalfe, J.S. (2007a), "Alfred Marshall and The General Theory of Evolutionary Economics", *History of Economic Ideas*, 15(1), 81-110.
- Metcalfe, J.S. (2007b), "Alfred Marshall's Mecca: Reconciling the Theories of Value and Development", *The Economic Record*, 83(Special Issue), 1-22.
- Opie, R. (1931), "Marshall's Time Analysis", *The Economic Journal*, 41(162), 199-215.
- Öziş, M. (2009), "Alfred Marshall'ın 'Evrimsel' İktisadi", *İktisat Dergisi*, 506-7, 55-65.
- Quéré, M. (2006), "The Representative Firm", in: T. Raffaelli et al. (eds.), *The Edgar Companion to Alfred Marshall* (412-417), Glos: Edgar Elgar.
- Robinson, J. (1979), "History versus Equilibrium", in: J. Robinson (ed.), *Collected Economic Papers, Vol. V* (48-58), London: Basil Blackwell.
- Schumpeter, J.A. (1954), *History of Economic Analysis*, New York: Oxford University Press.
- Shackle, G.L.S. (1958), *Time in Economics*, North-Holland Publishing Company.
- Vahabi, M. (2006), "Normal Value", in: T. Raffaelli et al. (eds.), *The Edgar Companion to Alfred Marshall* (273-280), Glos: Edgar Elgar.